

Een Utrechtse school in de geschiedschrijving?

Is er zoiets als een Utrechtse traditie in de Nederlandse geschiedschrijving? In de laatste maand van 1994 verscheen het aardige boekje *Geschiedenis in Utrecht. Bestaat er een Utrechtse school in de geschiedbeoefening?* De zeven auteurs neigen tot een negatief antwoord: zij geloven niet in een specifiek Utrechtse thematiek en methodiek die door alle Utrechtse historici gedeeld wordt of werd. Maar is dit werkelijk het laatste woord over het onderwerp?

Gelijkgestemd

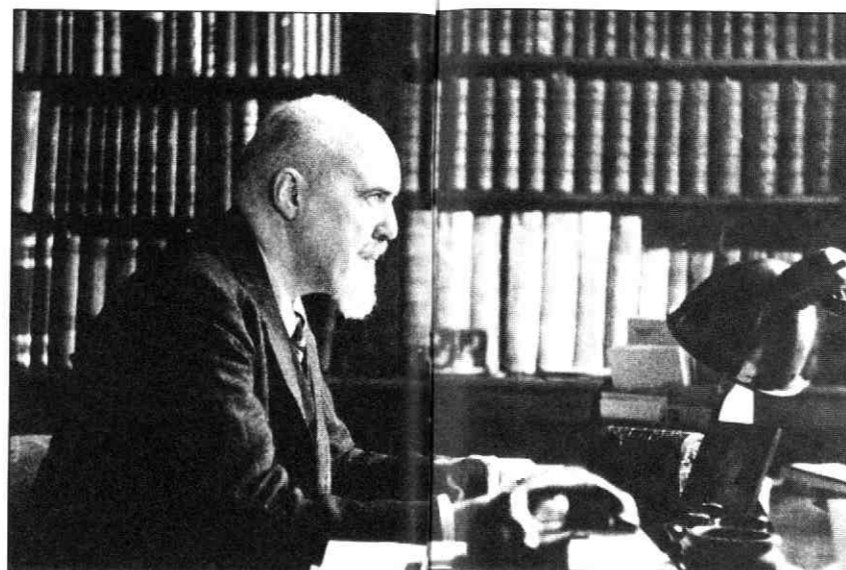
In verschillende wetenschappen wordt zo nu en dan gesproken van een 'school'. Zo kennen we in de sociologie de Amsterdamse school van Johan Goudsblom, die sterk geïnspireerd is door de civilisatietheorie van Norbert Elias. In de geschiedwetenschap is de Wageningse school zeer bekend, die een nieuwe vorm van geschiedschrijving voorstond met aandacht voor sociaal-economische structuren. Utrecht had ook zo zijn scholen. Zo zijn er Utrechtse scholen in de criminologie en in de psychologie, die zich beiden met het voorvoegsel 'fenomenologisch' tooiden.

We spreken van een school wanneer een gelijkgestemd groepje wetenschappers zich bekend tot een zelfde soort benaderingswijze of thematiek en, net zoals in een gewone school, leerlingen en navolgers aantrekt. In sommige wetenschappen leidt dit tot een heilloze 'verzuiling'. De ene benadering lijkt de andere uit te sluiten. Ieder bewerkt zijn eigen erfje zonder van het werk van collega's uit een andere richting kennis te nemen. Ze hebben zich ingegraven in hun eigen theorie. In de geschiedschrijving gaat het allemaal veel opener toe, wat ongetwijfeld te maken heeft met een zekere afkeer van theorievorming.

De individuele persoonlijkheid van de geschiedschrijver, die zich nauwelijks in het keurslijf van een school laat duwen, is belangrijker dan in andere wetenschappen. En over hoeveel mensen gaat het eigenlijk? Aan de belangrijkste vier of vijf Nederlandse universiteiten waren lange tijd niet meer dan drie of vier leerstoelen geschiedenis. Het was een klein clubje waardoor elk inhoudelijk conflict tegelijk ook een persoonlijk conflict was. 'Transfers' van de ene universiteit naar de andere, afhankelijk van wanneer toevallig een leerstoel vrij kwam, bevorderden de schoolvorming niet. D.J. Roorda had evengoed hoogleraar in Utrecht als in Leiden kunnen zijn. Hij was per slot van rekening een leerling van de Utrechter Boogman. P.J. Blok en J. Huizinga begonnen als hoogleraar in Groningen en verhuisden pas later naar Leiden. Schoolvorming kreeg zo nauwelijks een kans.

Gezicht

Maar juist door hun kleine aantal konden individuele historici veel meer een stempel drukken op een vakgroep. Naar buiten toe werd een universiteit vaak geïdentificeerd met spraakmakende figuren. Als je het over Amsterdam had, dan had je het over Jan Romein en Jacques Presser. En Nijmegen was toch vooral de katholieke historicus L.J. Rogier ter-

Professor P. Geyl, hoogleraar in Utrecht van 1936 tot 1958. Foto: Collectie Universiteitsmuseum.

wijl in Groningen E.H. Kossmann een liberale en tegelijk ironische richting representeerde. Leiden tenslotte kon bogen op de befaamde leerstoel vaderlandse geschiedenis van Robert Fruin (1860-1894), de vader van de wetenschappelijke geschiedschrijving in Nederland. Nog steeds zien de Leidenaars zichzelf als de top en om daar in aanmerking te komen voor een leerstoel moet je eigenlijk eerst ergens anders hoogleraar zijn geweest. De werkelijkheid is, zoals vaak, aanmerkelijk weerbarstiger dan de beeldvorming. Om slechts één voorbeeld te noemen: Rogier was in eigen kring bepaald niet onomstreden. Dit bleek misschien nog het duidelijkst toen niet de natuurlijke kandidaat J.A. Bornewasser maar J.J. Poelhekke tot zijn opvolger werd benoemd. Rogier en Bornewasser waren waarschijnlijk te progressief voor het katholieke establishment.

Toneelspeler

Wie was het gezicht van Utrecht? Toen ik in 1978 geschiedenis ging studeren waren er in Utrecht zes hoogleraren: H.T. Wallinga (Oude geschiedenis), F.W.N. Hugenholtz (Middeleeuwen), J.C. Boogman (Nieuwere geschiedenis), H.W. van der Dunk (Contemporaine) en Th. van Tijn (Sociaal-economische geschiedenis). Over de kleine afdeling Oost-

europese geschiedenis zwaaide Z.R. Dittrich de scepter. Ze hebben inmiddels allemaal afscheid genomen en Van Tijn is zelfs al overleden. Voor de buitenwacht was zonder twijfel Von der Dunk het gezicht van Utrecht. Dit hing samen met zijn frequente optredens voor radio en televisie, en met zijn vele stukjes in de krant. Maar ook de Utrechtse studenten hoorden hem graag. Von der Dunk gaf kleurrijke hoorcolleges waarin hij, als een volleerd toneelspeler, Chamberlain of Hitler nadeed. Mij staat nog levendig Chamberlains terugkeer uit München voor de geest.

Als hoofdvak koos ik Nieuwe geschiedenis (wat in Utrecht de periode 1500-1870 betekende). Om mijn kandidaats te halen moest ik een boekenlijst tentamen doen bij J.C. Boogman, die de gewoonte had dit bij hem thuis af te nemen. Het ging niet goed, mijn feitenkennis was volstrekt onvoldoende. Maar er was nog iets veel ergers. Ik kreeg al snel de vraag toegevoegd: "Weet U dan niet wat Geyl hierover gezegd heeft?" Ik wist het niet, had ook geen enkel boek van deze voormalige Utrechtse coryfee (hoogleraar van 1936 tot 1958) op mijn lijst staan. Ik was inmiddels zo nerveus geworden dat toen Boogman begon over Alexander Farnese, de hertog van Parma, en een passant vroeg waar Parma eigen-

lijk lag, ik nauwelijks durfde antwoorden dat dit wel Italië zou zijn. Ik kon meteen vertrekken. Toen ook de herkansing niet lukte, stelde ik het tentamen een half jaar uit en diende een geheel herziene lijst in, met daarop ook enkele boeken van Geyl (en van Boogman zelf, die net als zijn leermeester een hoge dunk van zijn eigen werk had).

Sindsdien heb ik heel wat van Geyl gelezen en met groot plezier. Hij is één van de meest leesbare historici die ik ken, door zijn scherpe, polemische stijl. Vóór de oorlog was Geyl nog controversieel, zijn benoeming in Utrecht had nog heel wat voeten in de aarde vanwege zijn grootnederlandse standpunten. Geyl propageerde een samengaan van de Nederlands sprekende volkeren. In bepaalde Vlaamse kringen was hij daarom zeer gezien. De Belgische overheid was begrijpelijkerwijs minder gecharmeerd van zijn standpunten. Na de oorlog werd Geyl een nationale figuur: hij schreef in *Vrij Nederland*, pakte minister-president De Quay aan in *Loe de Jongs* televisieserie over *De bezetting* en op het internationale podium verzette hij zich tegen de speculatieve geschiedconstructies van Arnold Toynbee. Hoewel tegenwoordig niemand zijn grootnederlandse geschiedinterpretatie meer serieus neemt, en het jammer is dat zijn interesse beperkt bleef tot traditionele politieke geschiedenis, behoort Geyl toch tot de groten van zijn generatie. Hij staat op het zelfde hoge plan als zijn generatiegenoten L.J. Rogier en Jan Romein.

Een figuur

In het Utrechtse Instituut voor Geschiedenis, en zeker binnen de afdeling Nieuwe geschiedenis, heeft de geest van Geyl nog lang rondgewaard. In het collegejaar 1982/83 volgde ik een doctoraalcollege bij H. Wansink, een begenadigd docent die nog in de tijd van Geyl was aangesteld en deze overigens als geen ander kon nadoen. Het was een typisch Geyliaans onder-

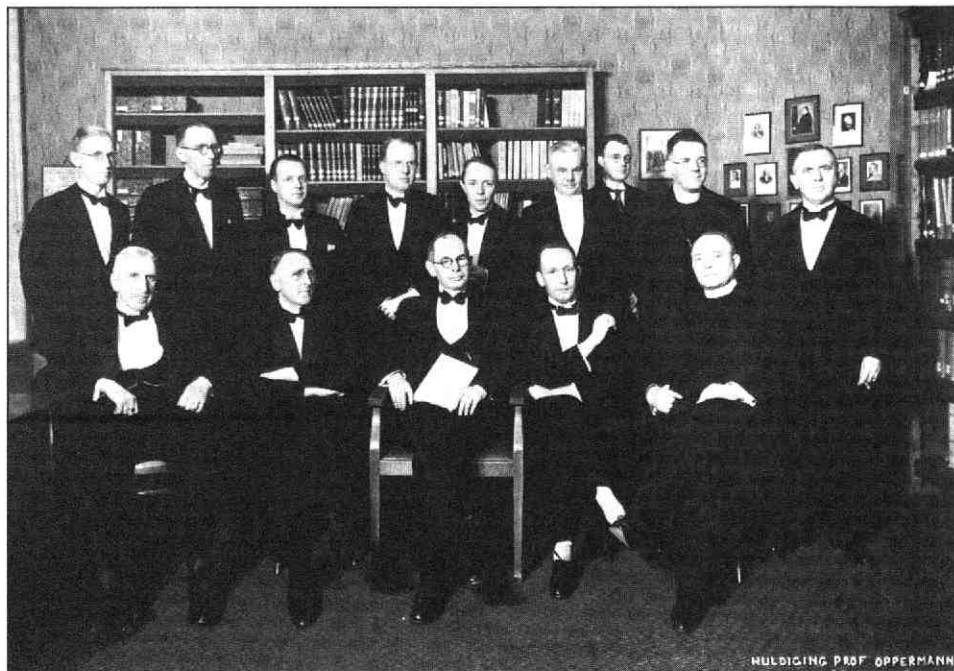
werp: '1632: een gemiste kans?' Geyl was er van overtuigd dat Frederik Hendrik in 1632 door zijn afwachtende houding een kans op hereniging van de Nederlanden verzuimd had. Hij had moeten doorzetten met zijn Maasveldtocht. Zo'n werkgroep was op dat moment alleen nog in Utrecht mogelijk.

De 'geest van Geyl' sprak ook uit de anekdotes die over hem de ronde deden. Geyls ijdelheid was spreekwoordelijk. Voor Geyl was er maar één historicus die er duidelijk bovenuit stak in Nederland en dat was hijzelf. Het verhaal gaat dat hij, jaren na de publikatie van zijn detectiveroman *Moord op de plas*, in een Haagse stationskiosk naar dit boek van een zekere P. Geyl vroeg. Ook de haat-liefde verhouding met zijn minstens zo kleurrijke collega Gerretson was geruchtmakend. Conflicten werden vaak over de hoofden van de promovendi uitgevochten. De gesoigneerde Geyl was een *figuur*, een term die hijzelf soms voor andere mensen reserveerde. Over de excentrieke Gerretson, bekend als dichter onder de naam Geerten Gossaert, gaat trouwens het verhaal dat in zijn grote kamer aan het Janskerkhof na zijn dood hele wanden vol met zeldzame boeken uit de Universiteitsbibliotheek werden aangetroffen. Hoogleraren hadden toen nog vrij toegang tot het magazijn en Gerretson liep er regelmatig rond, altijd gehuld in een grote wijde slobberjas ...

Oorkondenkritiek

Gerretson was een buitenbeentje in het Utrechtse historische wereldje. Maar hij was wel de voorman van wat wel eens een Utrechtse school is genoemd. Gerretson doceerde in de 'petroleumfaculteit' de geschiedenis van Nederlands-Indië ('petroleum' verwees naar Gerretsons directiesecretarischap van de Bataafse Petroleum Maatschappij). Deze faculteit was opgericht als conservatief tegenwicht tegen de meer progressieve en 'ethische' Leidse bestuursopleiding voor Indische ambtena-

Een Utrechtse school in de geschiedschrijving?

De 'school' van Oppermann, met centraal in het midden de mees- ter zelve. Zittend links van hem en uiterst links staand: twee latere Amsterdamse hoogleraren, respectievelijk Tenhaeff en Niermeyer. Schuin achter Oppermann staat zijn opvolger in Utrecht D.Th. Enklaar. Foto: Collectie Universiteits- museum.

ren. Maar ook onder Gerretsons opvolgers Coolhaas en Van der Wal bleef de Overzeese geschiedenis, inmiddels opgegaan in het Instituut voor Geschiedenis, een eigen, Utrechtse kleur houden.

Al eerder was in Utrecht sprake van een 'school', en wel in de mediaevistiek. Op aanraden van archivaris Muller was in 1904 de Duitser Otto Oppermann in Utrecht benoemd. Hij zou er tot 1944 blijven en heeft zeker school gemaakt. Alleen niet in Utrecht. Oppermann introduceerde de oorkondenkritiek aan de Nederlandse universiteiten. Dat hij daarbij (toen hij ouder werd) soms verviel in hyperkritiek, en daarvoor vrijwel alles wat hem onder ogen kwam voor vals verklaarde, werd al duidelijk door opmerkingen van Huizinga en vooral in een fel debat met zijn eigen leerling Brandt. Dit had onder andere als pijnlijk gevolg dat Brandt niet Oppermanns vanzelfsprekende opvolger kon worden. De Utrechtse

school 'verhuisde' naar Amsterdam, waar achtereenvolgens leerlingen van Oppermann als Tenhaeff en Niermeyer hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis werden. In Utrecht sloeg men, meer in lijn met Huizinga, de richting van de cultuurgeschiedenis in, met achtereenvolgens de hoogleraren Enklaar, Hugenholtz en Mayke de Jong. Zo langzamerhand is dit een traditie geworden met een geschiedenis van bijna vijftig jaar. De huidige hoogleraar De Jong is overigens een voorbeeld van hoe je jezelf ook aan een school kunt ontworstelen. De Amsterdamse school waarin zij is opgeleid, was in feite de school van Oppermann. Min of meer op eigen kracht koos zij voor de mentaliteitsgeschiedenis.

Links-liberaal

De oorkondenschool van Oppermann en de koloniale school van Gerretson zijn feitelijk de enige twee voorbeelden waar ooit gesproken is van een Utrechtse school. Voor de rest is er niet veel

meer dan enkele (toevallige?) parallellen en overeenkomsten die alleen met veel fantasie tot een Utrechtse traditie verheven kunnen worden. De doofheid van zowel Oppermann, Gerretson als Geyl is toch echt toeval al symboliseert het misschien een typisch Utrechtse zelfgenoegzaamheid. Genoemde historici, maar ook iemand als Von der Dunk, kan een zeker egocentrisme niet ontzegd worden.

Opvallender is, we lezen erover in de bundel, dat veel Utrechtse historici journalistiek actief waren: G.W. Kernkamp, C.D.J. Brandt, P. Geyl en H. von der Dunk. Een traditie die ook nu nog leeft: Hans Righart heeft wekelijks een column in *HP/De Tijd* en Maarten van Rossem werd een mediaster toen hij voor de televisie op zijn gebruikelijk ironische wijze de inauguratie van Reagan van commentaar voorzag. En veel van de Utrechtse historici hadden hun hart links van het midden. Behalve genoemde 'journalisten' was bijvoorbeeld oud-historicus H. Bolkestein (1915-1942), in tegenstelling tot zijn verre familielid Frits, toch echt een volbloed sociaal-democraat met heel wat aandacht voor de economische geschiedenis van het oude Griekenland. Zijn opvolger J.H. Thiel (1946-1964) had een grote afschuw van totalitaire regimes en ook in zijn geschiedwerk onthield hij zich niet van een oordeel over 'dictators' uit het verleden zoals bijvoorbeeld Julius Caesar. Men was links maar toch vooral ook liberaal, al voelden velen zich aangetrokken tot de PvdA. Ook marxist Th. van Tijn was lid van die partij, maar zijn hart zat toch wat linkser dan dat van de anderen. Op een bepaalde manier is hij altijd een Amsterdammer gebleven. Tijdens zijn professoraat werden zelfs medewerkers aangesteld die lid waren van extreem linkse splinters als de KEN. Toch was Van Tijn ook weer niet zo'n vreemde eend in de bijt. G.W. Kernkamp had zich al in 1901 uitvoerig met marxistische geschiedschrijving beziggehouden.

Een andere constante in Utrecht is de historiografische belangstelling, met als bekendste namen Kernkamp (*Van mensen en tijden: studiën over geschiedschrijvers*), Geyl (*Napoleon voor en tegen in de Franse geschiedschrijving*), Hugenholtz (*Gestalten der geschiedenis*) en Von der Dunk (*De organisatie van het verleden*). Er is een sterk gevoel dat, in de woorden van Geyl, geschiedenis een discussie zonder eind is. Geschiedschrijving als tijdsgebonden plaatsbepaling van waar je staat ten opzichte van het verleden.

De historiografische traditie verwijst misschien naar een zeker waarde-relativisme dat op zijn beurt weer samenhangt met een breed gedeeld agnosticisme. Dit agnosticisme werkt niet alleen positief. In verband met Geyl heeft Rogier wel eens gesproken over een gebrek aan geestelijke diepte. In het algemeen is er in de Utrechtse traditie weinig gevoel voor zaken als religieuze inspiratie of gedrevenheid. Utrechtse historici zijn pragmatisch ingestelde 'gezond verstand' historici van wie geen grote en meeslepende visies zijn te verwachten.

Marginaal

'Utrechtse' geschiedenis zou ook geschiedenis van Utrecht kunnen zijn. Maar daar is in Utrecht nooit veel aandacht voor geweest. Natuurlijk, iemand als G.W. Kernkamp heeft zich uitvoerig met de geschiedenis van de Utrechtse universiteit beziggehouden. Het grote gedenkboek uit 1936 stond mede op zijn naam, net zoals bij een volgende herdenking (1986) vanzelfsprekend ook een Utrechtse historicus in de redactie zat. C. Offringa's dissertatie ging over 150 jaar diergeneeskundig onderwijs in Utrecht en verder schreef deze Utrechtse historiograaf over zorg voor het milieu in het 19e-eeuwse Utrecht. Bij een andere grote herdenking, in 1987 van de patriotten, leverden Utrechtse universiteairen een belangrijke bijdrage aan het *Jaarboek van Oud-Utrecht* over dat onderwerp. Maar het lijkt toch of de geschiedenis van Utrecht

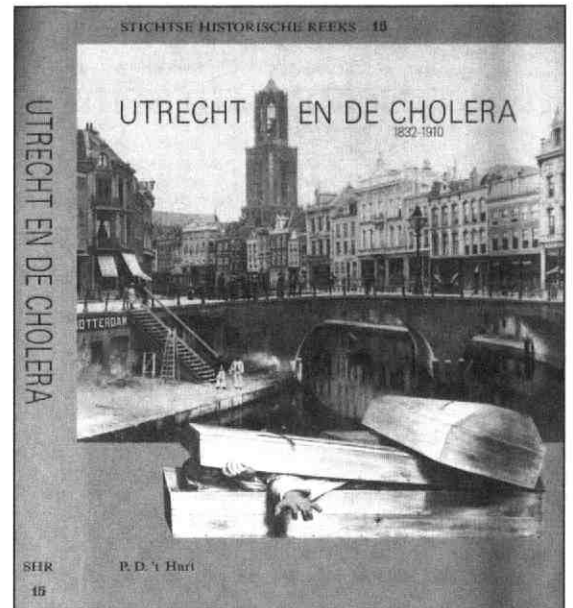
meer gedragen werd door Utrechtse archiefmensen als J.E.A.L. Struick dan door medewerkers van het Utrechtse Instituut voor Geschiedenis. Twee belangrijke uitzonderingen zijn P.D. 't Hart en - in mindere mate - J.M. van Winter.

Het aantrekkelijke van de afdeling sociaal-economische geschiedenis heb ik altijd gevonden dat studenten al vroeg in de opleiding het archief ingestuurd werden. En omdat het Utrechtse archief het meest in de buurt was, lagen Utrechtse onderwerpen voor de hand. P.D. 't Hart heeft dit als geen ander bevorderd. Zelf promoveerde hij in 1983 op de demografische studie *De stad Utrecht en haar inwoners*. Vooral na zijn afscheid van de Utrechtse universiteit volgde een stroom van publicaties. Als veelschrijver over Utrecht is hij de opvolger van mensen als Struick en Van Hulzen. Net als zij wil ook hij een breed publiek aanspreken.

Marietje van Winter is jarenlang aan de afdeling middeleeuwse geschiedenis verbonden geweest. Voor het grote publiek is zij bekend geworden door haar publicaties over middeleeuwse kookboeken. Maar ze nam haar studenten ook mee op onderzoek naar het rijke middeleeuwse verleden van Utrecht. Zo is ze bijvoorbeeld geobsedeerd door de loop van de Rijn in middeleeuws Utrecht. Haar afscheidscollage uit 1988 had als titel *Utrecht, centraal of marginaal?* De laatste jaren zijn er een aantal boeken verschenen over middeleeuws Utrecht, maar in zijn algemeenheid kan toch gesteld worden dat Utrecht bepaald niet centraal stond in het werk van de Utrechtse historici. Een uitzondering is misschien Louise van Tongerloo.

Conclusie

Dus, nogmaals, waarin schuilt het 'Utrechtse' in de Utrechtse geschiedschrijving? Het antwoord is dat het in de geschiedenis zelf schuilt. Het Utrechtse zit in de couleur locale en in een reeks van

anekdotes die tot de dag van vandaag op de vakgroep verteld worden. Het is misschien niet zoiets stevigs als een eigen 'school'. Maar de vakgroep heeft wel een eigen geschiedenis die specifiek Utrechts is. 'Utrecht' is een verzameling van gezamenlijk gedeelde anekdotes over kleurrijke voorgangers, geplaatst binnen de couleur locale van de Utrechtse binnenstad. De verhalen over Geyl en Gerretson en over Boogman en Van Tijn vervullen een belangrijke, identiteitsversterkende functie. In de beeldvorming 'waren' zij Utrecht, zoals ook nu nog enkele toonaangevende historici het gezicht naar buiten bepalen. De invloed van de kleurrijksten onder hen, reikte zelfs over het graf heen. Geyl is hiervan het meest sprekende voorbeeld.

En tenslotte is er nog zoiets als beeldvorming achteraf. Mensen willen zich thuis voelen op hun instituut en wat ligt er voor een historicus meer voor de hand om daarbij onder andere houvast in het verleden te zoeken. De bundel *Geschiedenis in Utrecht* is samengesteld door een vakgroep die zichzelf een identiteit wil verwerven en daarvoor naar het verleden kijkt. En zoals bekend kan ieder altijd wel wat van zijn gading vinden in die oneindige grabbelton die geschiedenis is. Een

P.D. 't Hart heeft zich ontwikkeld tot een veel-schrijver over Utrecht. Omslag van zijn boek *Utrecht en de cholera* uit 1990.

Een Utrechtse school in de geschiedschrijving?

aardig voorbeeld is hoogleraar sociaal-economische geschiedenis J.L. van Zanden, die enkele jaren geleden uit Amsterdam is overgekomen. In de bundel schrijft hij over J.G. van Dillen, 'een miskende Amsterdammer in de Utrechtse school' zoals deze in de titel omschreven wordt. Nu zal de zeer produktieve Van Zanden zichzelf wel niet miskend voelen, maar enige verwantschap met zijn ambtsvoorganger, zowel wat betreft leeropdracht als Amsterdamse herkomst, zal toch aan de basis van dit artikel hebben gelegen. Zelfs de buitenbeentjes worden in de traditie ingepast! Geschiedschrijving is een constructie achteraf. Je zoekt in het verleden overeenkomsten en verschillen. De geschiedenis wordt voortdurend aan het nieuwste heden aangepast. Als je maar lang genoeg kijkt, ontstaat er vanzelf iets als een 'Utrechtse school'.

E. Jonker en P. van Hees (redactie), *Geschiedenis in Utrecht. Bestaat er een Utrechtse school in de geschiedbeoefening?*, verschenen in de reeks *Utrechtse Historische Cahiers* 15 (1994) nr. 3, een uitgave van de vakgroep geschiedenis van de Rijksuniversiteit Utrecht. ISBN: 90-72131-26-6. Prijs: f 20.

Mededelingen

De Opstand in Utrecht, 1555-1588

*Nieuwe educatieve projecten in
Domkerk en Catharijneconvent*

In 1995 en 1996 is 'De opstand in de Nederlanden 1555-1588' eindexamenonderwerp voor alle middelbare scholieren met Geschiedenis & Staatsinrichting in hun pakket. Dit thema is zo rijkelijk vertegenwoordigd in de stad Utrecht dat Museum het Catharijneconvent en de Domkerk er een speciaal project over hebben gemaakt.

In 1581 ging de Domkerk over in reformatorische handen. Een jaar daarvoor hadden de beeldenstormers hun werk gedaan. De sporen van de opstand zijn nu vrijwel nergens zó zichtbaar als in dit gebouw. Het project van de Dom bestaat uit drie onderdelen. De rondleider schetst eerst een kader, om de leerlingen een beeld te geven van de situatie in de (aarts)bisschopskerk vlak voor de opstand. Vervolgens doen de leerlingen een zelfstandig onderzoek op drie locaties in de kerk die duidelijke sporen dragen van de beeldenstorm. Zij doen dit aan de hand van een observatieschema. Tot slot formuleren ze zelf enkele brandende vragen, die zij ook kunnen stellen aan de rondleider. Deze zal proberen de vragen zo bevredigend mogelijk te beantwoorden of aan te geven waarom dat niet kan. De educatieve dienst van de Domkerk tracht met deze onderzoeksmatige manier van werken, op basis van beeldbronnen, aan te sluiten bij de vernieuwingen in het geschiedenisonderwijs. In Museum het Catharijneconvent neemt de rondleider leerlingen mee naar het gedeelte van de

vaste expositie dat gewijd is aan het godsdienstig leven in de tweede helft van de zestiende eeuw. Beeldenstormpuin uit de kerk van Woerden, satirische prenten en schilderijen over onmatige monnikken en hoogmoedige pausen, heiligenbeelden en relieken geven hen een beeld van de turbulente religieuze ontwikkelingen in de periode 1555-1588. Tijdens de rondleiding werken de leerlingen ook aan enkele opdrachten, waarmee zij zich een oordeel moeten vormen over een schilderij of prent.

Beide programma's kunnen in combinatie of los van elkaar worden uitgevoerd tot zomer 1996. Voor meer informatie over de programma's, tijden, kosten, materiaal etc. kunt u zich wenden tot

- Museum Catharijneconvent, Afdeling Presentatie en Communicatie, tel. 030-313835
- Domkerk, tel. 030-310403

Te koop aangeboden :

- * Jaarboekjes Oud Utrecht 1933 t/m 1964
 - * Maandbladen Oud Utrecht 1943 t/m 1957 (niet compleet)
- Prijs n.o.t.k.
Mevr. A Sprenger - den Uyl
Voorstraat 5
3633 BA Vreeland
tel.: 02943 - 1350